

Friedrich Puksoo
114. sünniaastapäeva
tähistav ettekandepäev
RAAMATU AEG

23. jaanuaril 2004

Tartu 2004

Päevakava

Avasõna

Toomas Liivamägi, Tartu Ülikooli Raamatukogu
Friedrich Puksoo 2004. aasta auhinna kätteandmine

[Pagulasraamat eesti kultuuripildis](#)

Anne Valmas, Tallinna Pedagoogikaülikooli Akadeemiline Raamatukogu

[Raamatukaubandusest Eestis 19. saj. II poolel](#)

Signe Jantson, Tallinna Pedagoogikaülikool
Kell 13.45

[Helmi Masing - elutee tähiseid](#)

Marje Aasmets, Tallinna Pedagoogikaülikooli Akadeemiline Raamatukogu

[Raamatuloolane Kyra Robert](#)

Gerli Kangur, Tallinna Pedagoogikaülikool

[Veel üks katse portreeterida Udo Ivaskit](#)

Malle Ermel, Tartu Ülikooli Raamatukogu
Küünalde süütamine F. Puksoo kalmul Tartu Raadi kalmistul

Pagulasraamat eesti kultuuripildis

Anne Valmas

TPÜ Akadeemiline Raamatukogu

Ajavahemikus 1944–2000 ilmus eesti pagulasühiskonnas üle 4000 trükise, mille hulgas üle 36% oli ilukirjandus, oli ka õpperaamatuid, teadus-, teatme-, tarbe-, poliitilist ja vaimulikku kirjandust.

Eesti kultuuri raudvarasse jäävad pagulaseestlaste koostatud mahukad koguteosed, mis talletavad nende tegevuse erinevatel asukohamaadel. Need on kokkuvõtted pagulaselu eri tahkudest – kultuurist, ühiskondlikust ja poliitilisest tegevusest, mis kannavad eesti kultuuri säilitamise eesmärki.

Suurt tähtsust omab ka paguluses ilmunud algupärane ilukirjandus, sealhulgas memuaarkirjandus, kokku üle 300 raamatu. Võõrsil ilmunud mälestusteraamatud kajastavad eestlaste elu nii kodu- kui välismaal. Ilma nendeta oleks rahvuslik mälu sellest perioodist katkenud, kuna pika nõukogude okupatsioonaja jooksul ei olnud objektiivse memuaristika väljaandmine kodumaal mõeldav.

Pagulasühiskonnas sooviti, et püsiks ja kasvaks peale eesti keelt valdav noorte põlvkond, kes arendaks edasi eesti kultuuri ja meelt. Seetõttu korraldati eestikeelse hariduse andmist ja anti välja emakeelset õppekirjandust.

Eesti probleemide tutvustamiseks maailmale ilmus suurtes trükiarvudes poliitilisi brošüüre, mida levitati poliitiliste aktsioonide käigus.

Oluline on väliseestlaste osa teaduskirjanduse väljaandmisel nii pagulasühiskonnas kui välismaiste teaduskollektiivide vahendusel.

Mitte kõik paguluses ilmunu ei oma võrdset tähtsust eesti kultuuriloos. Suur osa ilukirjandusest jõudis kodumaale tuntava hilinemisega ja seda on võimatu hinnata omas ajas. Ometi on pagulaseestlaste kirjastustegevus oluline panus Eesti arengulukku, selle kaudu suudeti kaasa aidata rahvuskultuuri säilitamisele ja ühtlasi viidi sõnum Eesti poliitilisest olukorrast maailma. Eesti pagulaste poole sajandi pikkusest tegevusest on võimalik laiemat teavet saada ainult kirjavara kaudu.

Raamatukaubandusest Eestis 19. sajandi II poolel

Signe Jantson

Tallinna Pedagoogikaülikool

19. sajandi keskpaigani olid raamatukaupmeesteks Eesti suuremates linnades enamasti sakslased ja müügiobjektiks peamiselt võõrkeelne raamat. Kuid 1860. aastatel muutus eestikeelne raamat juba iseseisvaks kaubaartikliks, mida müüsid rändkaupmehed, raamatukõitjad, turu- ja laadakaupmehed, aga ka koolmeistrid ning kõstrid. Ostjaskonna ja kirjavara suurenemine võimaldas vähehaaval iseseisvate äride avamist.

1860. aastatel oli suuremates linnades kokku kümme raamatukauplust. Juurde hakkas neid jõudsalt tekkima alles pärast 1870. aastat, jõudes 1880. aastaks 38-ni, mis tähendas raamatukaupluste arvu kolmekordistumist.

Esimene spetsiaalselt eestikeelse kirjanduse müümiseks mõeldud raamatupood avati 1867. aastal Tartus ja see kuulus Heinrich Laakmannile. Tallinnas avas eestikeelseid raamatuid müüva kaupluse Aleksander Eduard Brandt 1879. aastal.

1880.—1890. aastatel algas Eesti kultuuri- ja ühiskonnaelu arengus uus etapp, mis kulges aktiivse venestuspoliitika mõju all. Sellele vaatamata suurenes eestlastest kirjastajate osatähtsus ning üha rohkem hakkas ilmuma eestikeelseid raamatuid. Raamatukaupluste arvu kasv küll pisut pidurdus, kuid 1890. aastaks oli neid siiski juba 59. Tuntumad raamatukaubandusse tulijad sel perioodil olid 1882. aastal Tartus poe asutanud "Oleviku" toimetaja Ado Grenzstein ning August Busch, kes 1883 omandas Aleksander Eduard Brandti äri. Tallinnas said 1885. aastal raamatukaupluse omanikeks Artur Carl Franz Ströhm ja Karl Robert Weiss.

19. sajandi viimasel kümnendil tõusis raamatukaupluste arv märgatavalt, jõudes 1903. aastaks 170ni, millest 63 asus alevites ja maal. Selle perioodi tuntumatest raamatukaubandusse tulijatest võib nimetada Hans Leokest, kes 1885. aastal avas raamatukaupluse Viljandis, 1898. a. avasid Tartus raamatukauplused Mihkel Hermann ja Jaan Tõnisson, 1899. a. asutas Tallinnas raamatukaupluse Gustav Pihlakas.

19. sajandi II poole raamatukaubanduse statistilisi näitajaid võib headeks pidada, samas leidub selle perioodi ajakirjanduses mitmeid artikleid, kus kurdetakse raamatukaubanduses valitseva segaduse, raamatute raske kättesaadavuse ja muidugi ka raamatute kõrge hinna üle.

Suur osa 19. sajandi II poole raamatukaupmeestest tegutses raamatuäris lühemat aega. Enamik neist pärines talupoja või rentniku perest, oli ka üksikuid koolmeistrite ja käsitöölise järeltulijaid, seega pidasid nad raamatukaupmehe ametit esimest põlve. Valdav osa eesti soost raamatukaupmehi oli õppinud valla- ja kihelkonnakoolides, millele mõningatel järgnes kreiskool, erakoolid, gümnaasium või õpetajate seminar, paljud olid iseõppijad. Kõrgharidus oli üksikutel. Vähesed omasid varasemat töökogemust raamatukauplustes.

Raamatukaupmehi, kes tegelesid raamatuäri üle kümne aasta, on teadaolevatel andmetel üle 40. Pikemat aega raamatukaubanduses tegutsejad olid enamasti ka trükikoja omanikud ja kirjastajad.

19. sajandi II poolel läks raamatumüük trükikodade, raamatuköitjate ja rändraamatukaupmeeste käest järk-järgult üle raamatukaupluste kätte. Selle perioodi raamatukaubandust tervikuna iseloomustabki raamatukaupluste arvu hoogne kasv ja seda eriti just eesti raamatukaupluste osas ning raamatukaubanduse minek eestlaste kätte.

Helmi Masing – elutee tähiseid

Marje Aasmets

TPÜ Akadeemiline Raamatukogu

Helmi Masingu nimi ja tegevus on raamatukoguinimestele hästi tuntud. Ta sündis 17. septembril 1910. a. ja lahkus meie hulgast 24. aprillil 2002. a.

Helmi Masing oli Friedrich Puksoo õpilane. Ta suhtus oma õpetajasse suure lugupidamisega ja hindas kõrgelt tema suunavat osa oma elukäigu kujundamisel. Käsitlen Helmi Masingu elukäiku kahest aspektist: tööalast kujunemist mõjutanud tegureid ning ta põhilist töövaldkonda.

Helmi Masingu kujunemise puhul oli väga oluline lapseõlvekodus valitsenud raamatuarmastus. Tartu Ülikoolis valis Helmi Masing 1936. a. lisaks filoloogilistele põhiainetele viiendaks aineks raamatukogunduse. Valik, mille ajendiks oli praktiline kaalutus, omandas sügavama dimensiooni Friedrich Puksoo loengutel ja seminaridel. 1937. a. septembris sai Helmi Masing töökoha Riigiraamatukogus (seegi sai võimalikuks tänu Puksoo kaasabile).

Põhivaldkonnale - teavikute liigituse alale suunas Helmi Masingut taas Friedrich Puksoo. 1945 kaitses Helmi eksternina Tartu Ülikoolis eriseminaritöö kümnendliigitusest, see valdkond on ühelt poolt spetsiifiline, ent teisalt - elementaarne (põhilise, läbiva, aluseks oleva mõttes). Helmi Masing ise on liigitamist pidanud oluliseks, öeldes, et see töö õpetas ka mõtteid süsteemi panema; andis sisemise tunnetuse, kui oluline on trükiste läbimõeldud süstematiseerimine selleks, et neid sisuliselt avada ja lugejaile lähemale tuua.

Helmi Masingu isik ja tegutsemisviis konkreetsetes töösituatsioonides pakkus parimat näidet tasakaalustatud analüüsi- ja sünteesivõimest, keskendumisuskusest, täpsusest ühendatult kiiruse ning produktiivsusega. Tema isiksus ja elukutsevalik kujunesid ennesõja-aegse Eesti Vabariigi päevil, järgnesid rasked ja keerulised aastakümned, aga siis andsid tuge vanematekodust pärit kultuuriteadlikud hoiakud.

Raamatuloolane Kyra Robert (1916-1997)

Gerli Kangur

Tallinna Pedagoogikaülikool

Eesti raamatuteaduses väärrib tähelepanu ja jäädvustamist meie raamatuloo üks viljakamaid uurijaid Kyra Robert. K. Roberti elu ja tegevust on oluline teada ja tunda ka tulevastel raamatuloolastel, kuna paljus on tema tööd teedrajava väärtusega ning tänini ületamatud.

Kyra Robert on pärit põlisest õpetajate perest. Enne raamatukokku tööleasumist oli ta 15 aastat (1937-1952) õpetajaks Nõmme koolides.

1952. aastal tuli õpetaja-ametist olude sunnil loobuda. Sama aasta sügisest sai Kyra Robertist praeguse Teaduste Akadeemia raamatukogu (preagu TPÜ Akadeemiline Raamatukogu) töötaja. Selle raamatukoguga jäi ta seotuks elu lõpuni.

Kyra Roberti töökohustused olid mitmesugused. Lisaks tavapärasele raamatukogutööle pidas ta loenguid, juhatas ekskursioone, esines televisioonis ja raadios, täitis ühiskondlikke ülesandeid, korraldas näitusi, koostas katalooge ja juhendeid, kirjutas artikleid ning tegeles teadustööga. Raamatuteadlaseks kasvas Kyra Robert ühtaegu õppides ja õpetades. Ta ise on öelnud, et uurimistöö juurde juhtisid teda lugejad ja kolleegid – Voldemar Miller, Hans Treumann, Karl Leichter jt.

Kyra Roberti teadusliku uurimistöö võib jagada nelja teemavaldkonda: trükinduse arengulugu Tallinnas, raamatu (ka ajakirjanduse) ajalugu, raamatukogude ajalugu, Tallinna ja Nõmme ajalugu.

Kyra Roberti lemmikteemaks kujunes trükinduse algusaeg Tallinnas — 17. sajand ning tol perioodil ilmunud trükised. Põhjalikult on ta uurinud Tallinna esimese reformatsioonijärgse raamatukogu — Oleviste raamatukogu ajalugu.

Oma uurimistöö tulemusi on Kyra Robert tutvustanud paljudel raamatuajaloo konverentsidel Eestis ja välisriikides (Venemaal, Lätis, Poolas, Saksamaal). Samuti on ta olnud kaastegev mitmes rahvusvahelises koostööprojektis.

1993. aastal sai Kyra Robert magistrakraadi raamatuteaduse alal, esitades kaitsmiseks oma uurimused Tallinna trükinduse ajaloost läbi kolme sajandi.

Valik Kyra Roberti raamatuloolisi ning kodu-uurimuslikke artikleid aastatest 1969-1990, on koondatud artiklikogumikku “Raamatutel on oma saatus”(1991).

Tänu teadmistele, eruditsioonile ja heale võõrkeelte oskusele oli Kyra Robert hinnatud nõuandja raamatu- ja trükinduse ajaloo uurijatele. Ta oli armastatud lektor ning hinnatud esineja raadio- ja teleajakirjanikele.

Kyra Roberti osa Eesti trükinduse, raamatu ja raamatukogude uurimisel on märkimisväärselt suur.

Veel üks katse portreterida Udo Ivaskit

Malle Ermel

Tartu Ülikooli Raamatukogu

Raamatuteadlane, bibliograaf, eksliibristelooja- ning uurija Udo-Nestor Ivask sündis 20. detsembril (8. detsembril vkj.) 1878. a. Viljandimaal Loodi mõisas.

Pärast Tartu Reaalkooli lõpetamist 1897. a. siirdus U. Ivask kunstiõpinguteks Moskvasse. Ta õppis esialgu akadeemik Konstantin Korovini ateljeekoolis ning sooritas aasta pärast edukalt sisseastumiseksamid Moskva Maalikunsti-, Skulptuuri- ja Arhitektuurikooli. Paraku Ivaskit ei immatrikuleeritud, sest ta oli ületanud ettenähtud vanusepiiri. See ebaõnn tõmbas kriipsu noormehe unistusele kunstnikukarjäärist, kuid võimaldas pühenduda teisele kirele — raamatutele. Tööst kontoriametnikuna vabal ajal külastas U. Ivask Moskva kuulsamaid raamatuvaramuid, antikvariaate, suhtles "raamatuinimestega".

1902. a. astus U. Ivask Moskva Ülikooli juures tegutsenud Vene Bibliograafia Ühingusse (1900—1930). Sellest ajast alates hakkasid ilmuma tema tööd bibliofiilia, bibliograafia, raamatu- ja raamatukogude ajaloo ning genealooogia alalt.

Ivaski tööga *О библиотечных знаках так называемых ex-libris ах по поводу 200 летия их применения в России* (Moskva, 1902) sai alguse eksliibriste teaduslik kirjeldamine ja uurimine Venemaal. Mõni aasta hiljem üllitatud *Описание русских книжных знаков (Ex-libris)* (3 köidet; Moskva, 1905—1918; 4. köite lõpetamata käsikiri on hoiul U. Ivaski isikuarhiivis TÜ Raamatukogus) on tänini asendamatu käsiraamat. Lisaks eksliibriste uurimisele ja kollektioneerimisele kujundas ta ka ise raamatumärke, peamiselt oma sõprus- ja tutvuskonda kuulunud bibliofiilidele (kokku 35). Töö raamatumärkide kirjeldamisel andis hulgaliselt teavet ka eraraamatukogudest Venemaal. 1911.—1912. a. ilmus ajakirjas *Русский Библиофил* Udo Ivaski teine suurteos *Частные библиотеки в России*, milles ta kirjeldas 1346 raamatukogu koostist ja saatust, mis tänapäeval on väärtuslik allikas vene raamatuloo uurijatele.

1914. aastal hakkas Udo Ivask koguma andmeid Venemaal ilmunud raamatuteaduslike perioodikaväljaannete kohta, hiljem ta laiendas temaatikat. Ta jõudis kirjeldada 11000 nim. Venemaal 1703. aastast ilmunud ajakirju ja ajalehti. kõige täielikumalt eestikeelseid, balticat ja judaicat

Ivaskite ning oma abikaasa Anna (sünd. Frolova) suguvõsa ajalugu käsitlevad tööd pakuvad huvitavat teavet Liivimaa ning Moskva maaomanike, ettevõtjate ning kaupmeeskonna kohta.

1918.—1920. a. oli U. Ivask Rumjantsevi Muuseumi (praegu Venemaa Riiklik Raamatukogu) haruldaste raamatute osakonna juhataja. 1920. a. osales U. Ivask Venemaa Keskraamatupalati loomisel ning oli *Книжная летопись'i* toimetaja. Ta oli määratud ka vastloodud Moskva Bibliograafiainstituudi bibliograafia ajaloo õppejõuks.

1920. a. opterus Udo Ivask koos abikaasa Anna ja tütre Helenega (Helene Kulpa, s. 1910) Eestisse ning asus Tartu Ülikooli Raamatukogus tööle I raamatukoguhoidjana-juhataja abina. Udo Ivask oli ülikooli raamatukogu esimene kõrgema eriharidusega raamatukoguhoidja. Ta osales Eesti Bibliograafia Asutise loomisel. 1922. a. jaanuaris kandideeris ta vastloodud Riigi Keskarhiivi juhataja kohale (1910. a. lõpetas U. Ivask Moskva Arheoloogiainstituudi arheograafia osakonna õpetatud arhivistina).

Udo Ivask suri 15. mail 1922. a. Ta on maetud Uue-Jaani kalmistule Tartus.